

B I B L I O T H E C A
S C R I P T O R V M G R A E C O R V M E T R O M A N O R V M
T E V B N E R I A N A

LAVRENTII VALLAE
DE FALSO CREDITA ET EMENTITA
CONSTANTINI DONATIONE
DECLAMATIO

RECENSUIT
ET APPARATV CRITICO INSTRVXIT

WALTHER SCHWAHN

EDITIO STEREOTYPA
EDITIONIS PRIMAE (MCMXXVIII)



STVTGARDIAE ET LIPSIAE
IN AEDIBVS B.G. TEVBNERI MCMXCIV

Die Deutsche Bibliothek — CIP-Einheitsaufnahme

Valla, Laurentius:

[De falso credita et ementita Constantini donatione declamatio]

Laurentii Vallae De falso credita et ementita Constantini
donatione declamatio / rec. et apparatu critico instruxit

Walther Schwahn. — Ed. stereotypa ed. 1. (1928). —

Stutgardiae ; Lipsiae : Teubner, 1994

(Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana)

ISBN 3-519-01879-9

NE: Schwahn, Walther [Hrsg.]

Das Werk einschließlich aller seiner Teile ist urheberrechtlich geschützt. Jede Verwertung außerhalb der engen Grenzen des Urheberrechtsgesetzes ist ohne Zustimmung des Verlages unzulässig und strafbar. Das gilt besonders für Vervielfältigungen, Übersetzungen, Mikroverfilmungen und die Einspeicherung und Verarbeitung in elektronischen Systemen.

© B. G. Teubner Stuttgart und Leipzig 1994

Printed in Germany

Druck: Druckhaus Köthen GmbH

Buchbinderei: Verlagsbuchbinderei D. Mikolai, Berlin

PRAEFATIO

Vallae declamationis, quam vocant de falsa donatione Constantini, quantum scimus, tres codices manuscripti exstant, unus Vaticanus, alter Ottobonianus, tertius Lucanus; in codice quodam Urbinatense nunc nihil nisi exiguae reliquiae illius libri supersunt. Ad hos codices accedunt tres editiones, editio princeps ab Hutteno AD 1517 curata, altera quaedam incerti auctoris, quae AD 1520 impressa est, tertia, qua omnia fere Vallae opera continentur, quae AD 1540 in lucem prodit. Ut contextum ita restituere possimus, ut Valla ipse scripsit, primum qua singuli codices editionesque diligentia fide prudentia scripti sint, tum quomodo inter se et cum Vallae archetypo cohaereant, mihi quaerendum videtur esse.

Codex Vaticanus 5314, quem A appellamus, AD 1451 scriptus est. Subscriptio haec est: „Finis septimo idus decembris MCCCCLI. Laus Deo.“ Nihil nisi Vallae liber de donatione Constantini hoc codice continetur. Qui est membranaceus et compositus ex 44 foliis, semel in medio libro filo ligatis. Declamatio ipsa in 30 foliis scripta est, cum ab initio sex et in fine 8 folia alba sint. Singulis foliis, in quibus contextus scriptus est, numeri adscripti sunt, sed numerus 19 bis repetitur. Singulae paginae habent 36 lineas, singulae lineae circ. 54 literas. Hic codex diligentissime scriptus et rarissimo correctus est; quatuor locis, ubi vocabulum quoddam in contextu omisum est, hoc in margine adscribitur (*eum* p. 2, 22, *est* p. 28, 20, *num* p. 36, 39, *tam* p. 62, 20). Simili modo p. 34, 25 pro vocabulo *videtur* in margine additur *videretur*. Graecae linguae scriba ignarus est,

ubi vocabulum Graecum invenitur, aut locum vacuum relinquit aut alio modo vocabulum omissum explicare studet. κληρος p. 17,9 deest, ἀπὸ τῆς κεφαλῆς p. 68,14 non recte scriptum est (τοῦ κεφαλῆ), item κεφάς (κηφας), μητρόπολις p. 68,21 literis Latinis exprimitur (Mitropolis, ut Rhomaei loquebantur), pro vocabulis Σεβαστός p. 71,29 et δημοβόρος βασιλεύς lacunae sunt; hanc sequitur explicatio Λαῦνα (id est populi vexator rex).

Ne rerum quidem a veteribus gestarum scriba scientiam habet. Romanos a Samnitibus apud furculas Caudinas sub iugum missos esse nescit, nam pro *apud Caudium per Pontium Telesinum* scribit p. 26,17: *apud Claudium propontum Thelesium*. T. Flamininus, qui Philippum, Macedonum regem, ad Cynoscephalas vicit, ei plane ignotus est, nam appellat eum p. 78,20 *Flamminium*. In Graecia societatem Amphictyonum ad defendendum Apollinis templum Delphicum conditam fuisse omnino ignorat; *Amphitryonum* illam societatem appellat p. 75,25. Sed hi errores non tam graves habendi sunt, quam hodie videntur, nam omnes codices eosdem aut alios his locis errores habent.

Alii quoque errores in codice A inveniuntur, sed non sunt multi neque graves facilesque ad corrigendum. Nonnullis locis una litera falsa est. Exempli causa affero, quod A p. 10,18 scribit *relegamur* pro *relegemur*, p. 11,2 *coepit* pro *cepit*, p. 2,21 *sit* pro *scit*, p. 65,11 *seducerentur* pro *seduceretur*, p. 64,29 *inimicae* pro *mimicae*, p. 66,11 *angustiora* pro *augustiora*, p. 79,9 *exauristi* pro *exhausisti*, p. 80,1 *vastitate* pro *vastitatem*, p. 64,20 *honore dicto* pro *honor dicto*, ubi scribam non intellexisse apparet, quid Valla dicere voluerit. Una syllaba deest in vocabulo *reposcissent* pro *repoposcissent* p. 77,17. Duo vocabula mutantur inter se p. 39,20, cum pro *Sic si* scriptum videmus: *Si sic*. Simili modo p. 76,23 legimus: *et iuris et facti* pro *et facti et iuris*. Interdum totum quoddam vocabulum falsum est. Pro *in urbe Roma* scriptum est p. 30,21 *ab urbe Roma*, pro *numeri* p. 30,5

minimi — hic locus videtur male scriptus difficilisque fuisse ad legendum, nam in alio codice invenimus *meriti*, — pro *rusticanos* p. 33,8 *christianos*, pro *sunt* p. 63,2 *est*, pro *illo* p. 67,31 *alio*, pro *successorum* p. 72,17 *ipsorum* — cuius rei causa videtur fuisse, quod paulo ante *ipsum* scriptum est —, pro *dignitatem* p. 38,3 *divinitatem*, pro *testamenti* p. 64,4 *instrumenti*. Nonnullis locis vocabulum quoddam deest, velut *reges* post *principes ac* p. 16,18, *se* ante *abdicarunt* p. 24,33, *sub* ante *suo imperio* p. 18,27, *obtestamur* ante *omnes nostros successores* p. 56,14. Uno loco duo vocabula desunt: *Caesaris aut* ante *saecularis principis* p. 57,7, quae plane superflua videntur esse. Fere omnes hi errores in uno quoque aut altero codice inveniuntur. Totae sententiae omissae aut interpolatae in codice A non sunt.

At nonnullis locis A ceteris codicibus praestat, quod optimas rectissimasque lectiones habet. Velut p. 21,27 in codice A scriptum videmus *humilis corde*, cum omnes ceteri habeant *humili corde*. Tota sententia p. 36,19: *num omnis faex populi iudicabat?* apud unum A rectissima est. Huc pertinet, quod in A inest p. 72,21 *Tantum dico*, ubi ceteri habent *Tamen dico*, quamquam haec verba apud Vallam saepius inveniuntur. Nomen fluminis *Jaboc* p. 77,11 fere apud omnes depravatum est excepto codice A, itemque *devoravit* p. 80,13 pro *dona-ret*, quod omnino intellegi non potest, tantum in uno codice praeter A invenitur.

Itaque recte iudicamus codicem A esse optimum. Nam scriba, etsi prudentia doctrinaque non abundat, diligentia certe inter omnes praestat. Quamquam erroribus non caret, tamen hi eiusmodi sunt, ut sententia non depravetur eosque facile emendare possimus. Sententiae omissae aut interpolatae non inveniuntur. Ergo codex A certissimum fundamentum est ad constituendum Vallae contextum.

Codex Ottobonianus 2075, quem B appellamus, membranaceus, scriptus in magno folio (404 × 264 mm. c.),

continet 294 fol. c. text. et ab initio et a fine bina alba. Singulae paginae habent 36 lineas, singulae lineae 48 s. 50 literas. Codex B est pulcherrime scriptus cum pictis et varicoloribus initialibus. In fol. 141 imago Vallae videtur picta esse. Hoc volumine continentur 1. 3 libri de reconcinnatione didactica, quos duo folia alba sequuntur, 2. de reciprocatione sui et suus, 3. 3 libri de vero falsoque bono, 4. de falsa in eundem haeresis obiectione ad summum pontificem libellus, 5. ad Alphonsum regem aliud Siculum, aliud Neapolitanum esse regem, 6. Epistula ad Alphonsum regem, 7. Epistula ad Iohannem Serram, 8. p. 264 De falso creditri(sic) et ementita Constantini donatione. Finis deest. Extrema verba codicis sunt: huic civitati frequentissime inferuntur. Deum testamur in iu p. 79,6.

Is, qui codicem B scripsit, cum prudentior sit eo, qui codicem A scripsit, in maiora lectorem deducit pericula. Neque enim ille simpliciter scribit, quae repperit, sed semper arte critica utitur. Quae res vel inde apparet, quod in margine argumenta multa addit. Sunt haec: *Divisio* p. 4,24, *Oratio filiorum ac necessariorum Constantini ad illum* p. 10,7, *Oratio populi Romani ad Constantinum* p. 11,26, *Oratio Silvestri ad Constantinum* p. 15,16, *Non acceptasse Silvestrum donationem, si vera fuisset illa* p. 22,21, *Silvestrum nunquam habuisse possessionem imperii, quod fingitur illi donatum* p. 23,4, *Constantinum semper in possessione Romani imperii fuisse et imperantes filios reliquisse* p. 26,7, *Constantinum etiam ante Silvestrum papam fuisse Christianum* p. 28,10, *Commentitium donationis privilegium non esse in decretis, sed decretis repugnare* p. 29,11, *Falso dici privilegium contineri in gestis Silvestri* p. 30,14, *Verba commentitii privilegii* p. 34,4, quae verba literis rubris scripta sunt, tum post longius spatium *Cur Papae donationem veram crediderunt, si tamen crediderunt* p. 61,8, *De inscitia summorum pontificum. De falsa Sibylla. De ruina templi pacis* p. 61,17, *De falsa byblia, quae scripta sit Hieronymi*

manu p. 62,7, *De falsa historia Silvestri* p. 62,29, *De falso dracone Silvestri* p. 63,5, *De falsa opinione, quod idola miracula facerent* p. 65,1, *De nullis pene deorum miraculis apud priscos romanos* p. 65,17, *Cur imperatores non negant donationem* p. 69,3, *Verba pactionis Lodovici imperatoris cum papa Paschale* p. 69,14, *Etiam si donatio fuisset atque possessio, tamen non posse repeti, quae die in alterius fuere potestate* p. 72,19, *An papa praescripserit in iis, quae possidet* p. 76,4. Haec argumenta non per omnes partes aequae distributa sunt, e. c. desunt in parte historica et linguistica; sed scriba totius operis divisionem partesque recte intellegere studet.

Plus quam haec argumenta valent notae marginales, quibus demonstratur, qua ratione scriba exemplari suo utatur. Valla inducit filios ad Constantinum loquentes (p. 10,13): *Quid in te commisimus, ... qui a patriis laribus, a conspectu natalis soli, ab assueta aura, a vetusta consuetudine relegemur?* Pro *vetusta* B scribit *vestra* et in margine hanc adnotationem addit: *in exemplari scriptum est „a vesta“, forte scribendum est: „a iusta“*. Hinc apparet eum, qui codicem B scripserit, in exemplari suo inventum errorem pro scientia sua emendasse; hoc loco illum non recte iudicasse vix est quod ei opprobrio demus. Alter locus est p. 60,8, ubi Valla scripsit: *totum prorsus privilegium confutatur profligatur avertitur*, quae cumlatio verborum synonymorum vere est Laurentiana. B in contextu Vallae verba non mutat, sed in margine addit: *Opinor Laurentium scripsisse: Totum prorsus privilegium confalcatur vel confutatur*. Inde intellegimus Vallae sermonem scribae displicuisse, sed hunc ausum non esse exemplaris sui verba mutare.

Non semper B eadem modestia utitur. A habet p. 36,19: *num omnis faex populi iudicabat?* Quae verba quid sibi vellent, B non intellexit; emendavit igitur: *num omissis populis iudicabat* (sc. Constantinus)? Annotat autem in margine: *in exemplari scriptum est: num omnis faex populi iudicabat*. Non veretur verba in exem-

plari suo inventa mutare et ad suam ipsius cogitationem accommodare, quamquam quod ipse scribit, nullo modo cum Vallae argumentis congruit. Alio loco idem facit. Contextus in codice A hunc in modum scriptus p. 59, 16 est: *quicumque veteres non sequitur, is etc.*, paulo post: *Quodsi quo in loco ista res legitur . . .* et in proxima linea: *glossatoris Accursii*. B alterum et tertium locum mutat et in margine annotat: *In exemplari scriptum est: „veteres non sequiturus“. Item „quodsi quo in ista res.“ Si qua res in isto scilicet privilegio emendandum credidi. Item Decursii pro Accursii*. Quod cum hoc loco ita fecerit, non est mirum singula verba ab eo mutata, quae non intellexerit, neque annotationem in margine additam esse. Huc pertinet, quod p. 40, 21 *furiose pro furcifer*, p. 47, 11 *intelligo pro invenio*, p. 70, 10 *hereditario iure pro hereditario nomine*, p. 70, 32 *Eugenius potuisset*, quod omnino mente caret, pro *Eugenius pavisset*, p. 51, 21 *locutus esset pro locutus est*, p. 74, 33 *fas pro ius* in contextum inseruit. Quo facilius contextus intellegi possit, p. 40, 33 ad vocabulum *ethnicus* in margine annotationem addit: *Ethnicus id est gentilis*. Idem facit, cum in initio primae partis totius operis p. 5, 18 in contextum interpolationem inserit. Post verba: *Atque quod ad primam partem attinet* B haec adicit: *nunquam Constantinum fuisse facturum, ut alteri daret imperium*. Ne hoc quidem loco scriba recte iudicat, nam secundum divisionem prima parte demonstratur *non tales fuisse Constantinum Silvestrumque, illum quidem, qui donare vellet . . . hunc autem, qui vellet accipere etc.*

Alii errores codicis B neglegentia scribae orti sunt. Nonnullae lineae omissae sunt p. 19, 2: *pasce agnos meos*. Iterum: *si amas me, ut fateris, pasce oves meas*. Tertio: *si amas me, ut fateris*. Apparet causam huius erroris fuisse bis repetitum vocabulum *pasce*, quod omissam sententiam sequitur. Nonnulla verba omissa sunt p. 46, 32: *non plura*. *Si modo sceptrum*. Hoc loco vocabulum *sceptrum* omissis verbis praecedat. Aliorum

errorum causae quae fuerint, non apparet. P. 47,7 desunt verba *sed in tabulis*, p. 77,18 *mutis post rebus*. Mutata vocabula inveniuntur his locis: p. 38,3 *divinitatem* (= A) pro *dignitatem*, p. 62,9 *dicant* (item = A) pro *dicunt*, p. 49,19 *hostiariarios* pro *ostiarios*, quae negligentia scribendi sola in toto codice inest. Graecae linguae B non est peritior quam A; semper, ubi Graeca vocabula scribenda sunt, lacunam facit. Usque ad eum locum, ubi in codice A *δημοβόρος βασιλεύς* additis verbis: *populi vexator rex* explicatur, codex B non conservatus est. Nonnullis aliis locis lectiones codicis B optimae sunt, velut p. 29,6 habet: *nos in dubium vocare non sinunt*, ubi A *non* pro *nos* scripsit, deinde p. 30,5 *nullius auctoritatis ac numeri* (A *minimi*, quod mente caret), denique p. 32,22 *quid foret maxime validum*, ubi ceteri codices *quod* habent.

Hinc efficitur, ut B quoque codex bonus sit, sed oportet eo cautissime utamur semperque non modo B, sed etiam A inspiciamus, quod is, qui codicem B scripsit, quo facilius vel ipse vel alii Vallae opus legere possint, non veretur coniecturas facere, quae ab archetypo abhorrent.

Codex Lucanus 582, quem C appellamus, ex Bibliotheca maioris Lucanae ecclesiae canonicorum, nonnullos libros diversorum complectitur auctorum. Forma codicis est folium parvum, materia charta. Hoc volumine continentur tria opera Pii II, eius Historia Pii Dicta Epitome Historiarum. Proximus liber est Vallae, qui inscribitur: *Laurentii Vallensis, de falso credita et ementita Constantini donatione* a. f. 249 ad f. 270. Hunc sequuntur brevis quaedam Disputatio contra Laurentii Vallae supradictam orationem et quod Papa praesit temporalibus auctore anonymo et Cardinalis Papiensis de pondere votorum consistorialium. Accedunt aliquot libelli impressi. Ultimus liber manuscriptus est Cortesii defensio donationis Constantinianae contra Laurentium Vallam, ex quo libro complures scriptores non-